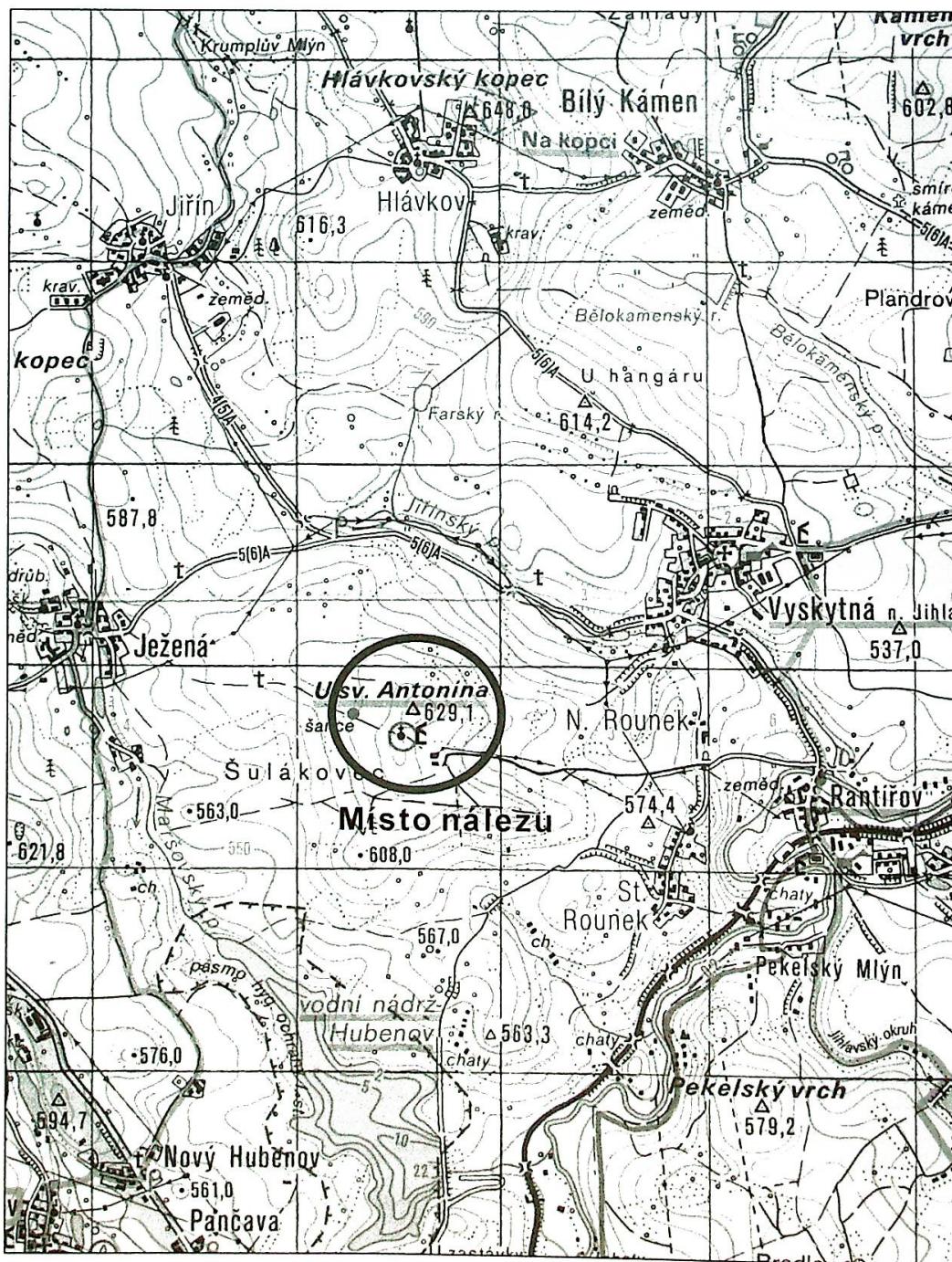

Monstrance z Rounku u Jihlavy

Ostensors from Rounek u Jihlavy

DANA STEHLÍKOVÁ

Monstranci nalezli v březnu 2005 při systematickém průzkumu terénu amatérský sběratel pan Vítězslav Vítkovič. Nález po mechanickém a chemickém očištění předal do Muzea Vysočiny v Jihlavě. Dne 30. 10. 2005 ji Mgr. David Zimola předložil k posouzení autorce této stati. Na základě písemné expertizy se kraj Vysočina rozhodl monstranci získat pro Muzeum Vysočiny v Jihlavě a vyplatil panu Vítkovičovi nálezné.

Obr. 1: Místo nálezu (měřítko: čtverec o stranách 1 × 1 km,
upraveno podle turistické mapy č. 79, 1:50 000)

Popis lokality podle nálezece

Místo nálezu je asi šest metrů od středověké cesty, která procházela souběžně s původně střeňnou, zřízenou v letech 1737 - 1738. Cesta obcházela vrch Rounek, zvaný tak podle plochého vrcholu, není vyloučen, ale nebyl dosud archeologickými metodami zkoumán. Ještě v 18. století zde bývala pole, se zbytky pařezů již dříve vytěženého lesa. Při náhodném vytržení zbytku pařezu se v zemi objevila ulomená špička monstrance (Obr. 2). Následující den nálezece vykopal ostatní části monstrance. Monstrance byla v zemi situována tak, že věžička (stříška) byla povytažena a oddělena od schránky s nohou, které ležely diagonálně asi 70 centimetrů hluboko pod povrchem. Bez zajímavosti není ani reliéf terénu. Šest až osm metrů od cesty je kamenitá mez o přibližné šířce 3 metry a výše 0,5 metru, v minulosti pravděpodobně vyšší. Pod touto mezí začínají terénní vlny zbylé po středověké těžbě stříbra, jež zatím nebyly odbornou literaturou zdokumentovány (srov. Jaroš 1999). Tam je hliná písčitá, kamenitá, silně vodopropustná. Asi v 15 centimetrové vrstvě hrabanky nejsou žádné stopy po ornici či jinak kultivované půdě s organickým podílem. Nálezece celý prostor později prozkoumal detektorem, ale žádné kovové předměty v nejbližším okolí nenašel.

Historie lokality

Rounek se jako místní jméno připomíná v různých pravopisných tvarech od středověku a patřil na území Čech: roku 1359 „villa Rausnek“ byla spolu s jinými osadami potvrzena opatu Henslinovi pro klášter premonstrátů v Želivi (RBM VII/1), kde se dále zmiňuje k roku 1437 „Ravnek“, 1458 „Rawnek“, bez farního chrámu. Roku 1596 byl „Rauchnek“ prodán městu Jihlavě (Profous 1951, 592 - 593). Katastr obce Starý Rounek (něm. Raunek) patřil do někdejšího farního obvodu Německá Vyskytná (něm. Deutsch Gießhübel), dnes Vyskytná nad Jihlavou, v politickém okresu Čáslav (Watterich 1845, 1022), podle Kotyškova místopisu patřil do panství Jihlavská Česká Ves (Kotyška 1895, 1225), politický okres Havlíčkův Brod (něm. Deutsch Brod). Administrativně nepatřil do jihlavského okresu až do počátku 20. století (Pátek 1901) až do nového geografického uspořádání Československé republiky. August Sedláček (Sedláček 1908) lokalitu pominul jako historicky bezvýznamnou.

Výrobní techniky a technologie

Monstrance je odlitá ze slitiny kovů s vysokým podílem mědi (metalografická analýza percentuálního zastoupení kovů ve slitině v Praze nemohla být z časových důvodů provedena). Jednotlivé části byly daleko tepané, probíjené a cizelované, výzdoba je rytá. Stavebnicová konstrukce je rozebiratelná na díly a prvky, spojované původně jen závlačkami, háčky a trny. Žádné stopy druhotného spojení pomocí šroubků (např. v podobě kružnic obrýsnutých kolem otvorů) nebyly nalezeny.

Celý povrch monstrance byl původně v ohni zlacený, zlacení je značně poškozeno korozí, patrně především vlivem dlouhodobého uložení ve vlhkém prostředí, nikoliv následky mechanického otěru. Rozlišit obojí působení a stanovit podle nich dobu užívání - tedy opotřebení monstrance je pro vysoký stupeň koroze povrchu obtížné. Z detailů profilů jednotlivých článků se monstrance jeví málo opotřebená.

Popis a srovnávací analýza

Konstrukce monstrance je stavebnicová, prvky a díly se skládají pomocí závlaček, nýtů a šroubů. Základnu tvoří poměrně nízká čtyřhaločná patka, která je odstupněná dvěma mělkými oblounky obíhajícími po obvodu (Obr. 3). Jehlancová podstava z ní vystupuje na půdorysu čtverce vepsaného do kvadrilobu, což je typický stereometrický prvek vrcholně gotických monstrancí, zavedený ve 2. polovině 14. století. Tvarem a proporcemi blízké jsou patky monstrancí ze Solce u Litoměřic (Stehlíková 1997, 46 - 47), z Morašic u Litomyšle (Matějka - Štěpánek - Wirth 1903, 136) a z Opavy (Chamonikola 2000, č. k. 083), které všechny pocházejí z počátku 15. století, a z Rajhradu u Brna z doby kolem roku 1500. Nodus (ořech) má formu převýšené dvoupatrové architektury věže, ve spodním patře se otevírá čtyřmi probíjenými okénky se svislým břevnem, nahoře rozšířeným do pětilisté rozety, shodně tvarované kružby okének horního patra jsou pouze šrafované - spodní patro má nároží flankované dvěma

vimperky s fiálami. V proporcích a šířce nacházíme obdobu u měděných ostensorií slezské provenience a u monstrance z Morašic. Dole jsou opéraky protaženy do dvou chrupavčitých volut s obloučky na hřbetě, oproti analogickým monstrancím rustikálně zjednodušeného tvaru, chybějí vybíhající ostré profily krabů.

Hlavním článkem každé eucharistické monstrance je schránka na hostii. Její trojúhelná nosná část má cvikl zdobený rytinou šlahounu akantu stočeného do voluty na kontrastním šrafováném pozadí. Tato stylizace akantových listů se objevuje kolem roku 1400 v rytém dekoru zlatnických prací, pečetidel a v prvních grafických listech na více územích střední Evropy. K ohniskům tvorby v 15. století a 16. století patřil Norimberk (Kohlhausen 1968), až do husitské doby byla v zemích Koruny české neméně silná centra v Čechách (monstrance ze Sedlce, zapůjčená v Národní galerii v Praze), tak na Moravě (Svatomichalská monstrance z Olomouce) a ve Slezsku (monstrance z Opavy; monstrance z Lešnice (Regulska, 2001, obr. 120), další ostensoria v Německu a Polsku pocházejí zejména z Porýní z doby kolem poloviny 15. století, např. monstrance z Tamswegu nebo monstrance od sv. Kosmy a Damiána z Titzu (Perpeet-Frech 1964, č. k. 150, obr. 50); jejich rytiny již vznikaly kolem 1400 (Fritz, 1966) ale přetrvaly až do konce 15. století, jak dosvědčují např. Rajhradská monstrance nebo tzv. Stossova monstrance norimberského původu.

Proporce a tvar pravoúhlé ploché schránky na hostii mezi dvěma výklenky pro dvojici andělů s rozepratými křídly je identický s monstrancí z Morašic, na níž najdeme obměnu skladby visutých opéráků s mohutnými fiálami. Dolní římsa schránky je zdobena rustikálně deformovaným vlysem ze segmentových obloučků s kružbou (u analogických monstrancí z Rajhradu a z Morašic má ornamentální liliю).

Horní římsa schránky je zdobena probíjeným motivem pásu miniaturních kvadrilobů, analogické monstrance mají dvojici říms po stranách schránky.

Dlátkový náběh horní stříšky nemá (na rozdíl od Rajhradské monstrance) žádné stopy po nýtu, stejně jako nebyly snýtovány díly dříku a nodu. Chybí celý horní nástavec věžičky, možná s figurkou [Krista bolestného?]. Figurální výzdoba je v této skupině monstrancí typická až pro 2. polovinu 15. století a počátek 16. století, v tom opravujeme dřívější názor na sošku z Rajhradské monstrance, která je přímo odvozena z předlohy - grafického listu Albrechta Dürera z roku 1498, a nemohla tedy vzniknout před ním (Stehlíková, 2006, 324 - 323).

Monstrance z Rounku nevykazuje stopy druhotních úprav, které koncem 15. století po zavedení hostí velkého průměru vedly u většiny gotických monstrancí k výměně lunuly a úpravě celé schránky. Také uchování zbytků výplně ze slídy (přírodního krystalického silikátu) svědčí pro středověk. Je totiž v středoevropském kontextu poměrně vzácná. Analogie slídových okének reliktiářů jsou dochovány z raného středověku a u monstrancí ze 13. až 14. století jak ze západní tak ze střední Evropy (reliktiářová deska v Musée de Cinquantenaire v Bruselu), reliktiář z Institute of Art v Chicagu a ve Španělsku (chrámový poklad v Toledu). U zlatnických a pasířských výrobků se slída užívala jako levnější náhražka křišťálu nebo skla do konce středověku. Její chemické složení a fyzikální vlastnosti popsal a oceňoval Jiří Agricola ve spisu *De veteribus et novis metallis* z roku 1546. Následný prudký rozvoj a zlevnění výroby skla však již málo průhlednou a snadno lomivou slídu ze zlatnictví vyřadily.

Z toho bychom mohli vyvodit závěr, že ztráta (odhození, zakopání, atp.) proběhly v období nepříliš vzdáleném od vzniku monstrance. Toto zjištění je v rozporu se závěry chemické analýzy povrchu kovu monstrance, provedené v laboratoři Archeologického ústavu Akademie věd České republiky, podle níž byly nalezeny stopy konzervace užívané od 19. - 20. století. Podle našeho názoru jde o stopy různých chemikalií, užitych při razantním laickém čištění monstrance nálezcem (Havlínová, 2006).

Monstrance patří k nejstarším svého druhu dochovaným v českých zemích, lze ji datovat do období kolem roku 1400 nebo do 15. století. Užitý materiál, rustikální detaily architektonických článků i probíjený dekor nasvědčují jejímu domácímu původu a vzniku v některé regionální dílně, podle místa nálezu pravděpodobně v Jihlavě nebo v Jindřichově Hradci.

K uloupení či ztrátě monstrance mohlo dojít v různých obdobích, protože místo nálezu při zemské hranici patřilo do strategického území několika válečných konfliktů a zájmovou oblast premonstrátských klášterů v Želivi a v Nové Říši, cizích agresorů i města Jihlavy. Koncem středověku jsou v širším okolí archeologickými nálezy, zejména šípkami, ostruhami a podkovami vyznačeny stopy husitských válek. Druhá epizoda sahá do doby jagellonské, kdy bylo obnoveno premonstrátské proboštství v Nové Říši. Husité klášter rozbořili a řeholnice pod vedením probošta Ondřeje utekly do kláštera sv. Ducha v Telči. K jejich chrámovému pokladu odkazuje epizoda z roku 1515, kterou vylíčil Karel Eichler: probošt Kryštof Peugar z Reitzeneschlagu sebou při útěku vzal údajně celý poklad včetně stříbrného pozlaceného kříže, který klášteru darovali jeho fundátoři, Markvart z Hrádku s manželkou Vojslavou (Eichler, 1887).

Za tříctileté války opět docházelo k rabování kostelů a loupení chrámových pokladnic. Naposledy došlo v nejbližším okolí nálezu naší monstrance k vyloupení barokní kaple sv. Antonína v roce 1872. Podle farní kroniky lupilci rozbili zařízení kaple včetně svatostánku (v němž se uchovávala monstrance) a ukradli oltářní obraz. Velmi pravděpodobně prchali po opuštěné stezce a mohli eventuálně monstranci cestou odhodit.

Prameny

NA, tereziánský katastr

Havlínová 2006: Konzervátorská a restaurátorská zpráva AÚ AV ČR, nestr., ulož. v archivu NZ v Muzeu Vysočiny Jihlava.

Literatura

- DČVU I/2: Dějiny českého výtvarného umění, díl /2., Praha 1984, s. 466 - 469 (ed. Emanuel Poche).
- Eichler Karel: Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rakouském Slezsku. Nákladem Dědictví Cyrillo-Methodějského, Brno 1887 a 1888.
- Fritz 1966: Fritz, Johann Michael, Gestochene Bilder, Gravierungen auf den deutschen Goldschmiedearbeiten der Spätgotik. Beihefte der Bonner Jahrbücher. Band 20, Köln-Graz 1966.
- Hosák (1938): Hosák, Ladislav: Historický místopis země moravskoslezské, Brno 1938.
- L'art gothique en Bohême, Moravie et Silésie 1400 - 1550, ed. K.Chamonikola, Catalogue d'exposition, Europalia Bruxelles 1998, s. 216 - 217, č. kat. 51 (heslo D. Stehlíková).
- Od gotiky k renesanci IV. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400 - 1550, díl 4. Slezsko. Ed. Kaliopi Chamonikola. Brno 1999, s. 211, č. k. 083.
- Jaroš 1999: Jaroš, Z. (ed.) Dolování stříbra a mincování v Jihlavě, sborník příspěvků z konference. Jihlava 1999.
- Kohlhaussen 1968: Kohlhaussen, Heinrich, Nürnberger Goldschmiedekunst des Mittelalters und der Dürerzeit 1240 - 1540. München 1968, s. 82.
- Restitutio in integrum/ Navrácené poklady, katalog výstavy, ed. M. Mžyková a T. Hladík, Praha 1994, s. 151, č. k. 106 (heslo D. Stehlíková).
- Kotyška 1895: Václav Kotyška, Úplný místopisný slovník Království českého. Praha 1895.
- Matějka - Štěpánek - Wirth 1908: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém, Díl XXIX., politický okres Litomyšl, Bohumil Matějka, J. Štěpánek, Zdeněk Wirth. Praha 1908, s. 135 - 136, obr. 126.
- Pátek (1901): Pátek Alois Josef, Vlastivěda moravská IV., Jihlavský okres, II. místopis. Brno 1901.
- Perpeet-Frech 1964: Perpeet-Frech, Lotte: Gotische Monstranzen in Rheinland. Köln a. R. 1964, obr. 166.
- Profous 1951: Profous Antonín, Místní jména v Čechách, jejich vznik, původ, význam a změny, díl III., M-Ř. Praha 1951, s. 592 - 593.
- RBM VII/1: Regesta diplomatica necnon epistolaria Regni Bohemiae et Moraviae, tomus VIII, pars 1, edidit ... Pragae 19.
- Regulska (2001): Regulska Grażyna, Gotyckie złotnictwo na Śląsku, Warszawa 2001, s. 128 - 129, Nr. 35, obr. 120 - 121.
- Sedláček 1908: Sedláček August, Historický místopisný slovník Království českého. Praha 1908.
- Stehlíková (1997): Z pokladů litoměřické diecéze III., Umělecké řemeslo 13. - 19. století. Katalog výstavy, D. Stehlíková (ed.), L. Hlaváčková, J. Macek. GVU Litoměřice 1997, s. 46 - 47, č. k. 3.
- Stehlíková (2006): Stehlíková Dana, Man of Sorrows in ecclesiastical Silver between 1350 - 1550, and his Bohemian roots, in: Wokół Wita Stwosza. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Narodowym w Krakowie, 19 - 22 maja 2005, (Kolloquiumsband) editoři Dobroslawa Horzela a Adam Organisty, Kraków 2006, s. 314 - 323.
- Vilímek - Zimola (2006): Vilímek Ladislav, Zimola David, Rounek aneb Střepy přinášejí štěstí, in: Z jihlavských archeologických výzkumů, Studia i Materiały Naukowe Muzeum Narodowego w Krakowie", Kraków 2006, s. 314 - 323.
- Watterich 1845: Watterich von Watterchsburg, L. C. Handwörterbuch der Landeskunde des Königreichs Böhmen. Prag und Leitmeritz 1845.

Summary

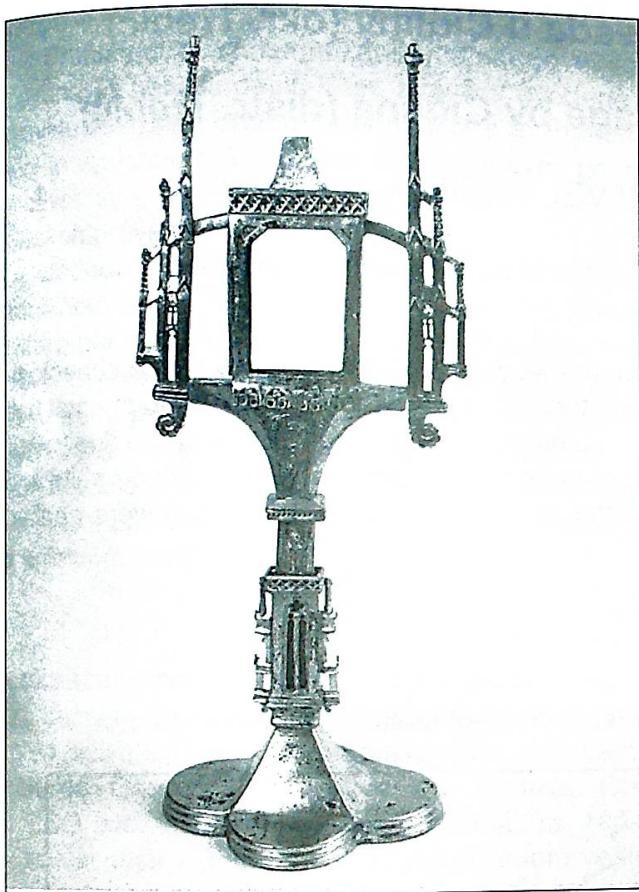
This rare gothic monstrance was excavated by an amateur in March 2005 in a forest covering the border cadastre of mediaeval land-road leading from Bohemia to Moravia, on Rounek hillside near the city Jihlava.

The object belongs to an architectonic type of a late gothic monstrance, which appeared in the catholic church of the middle Europe round 1400 and during the XVth century for the demonstration of the Holy Sacrament. It has been cast and beaten from copper alloy.

A specific twisted acanthus ornament has been engraved on both sides of the stem as well as the gothic window tracery. Surface was originally gilded in a fire. The window of a rectangular case for the Holy Sacrament was closed with rests of mica plate. This detail of a construction together with the flat shape of three-naves-church leads to a dating of this monstrance in the second Half of the XVth century together with analogical ostensories, coming from Morašice in East Bohemia, from Rajhrad near Brno and a circle of monstrances from Nuremberg.

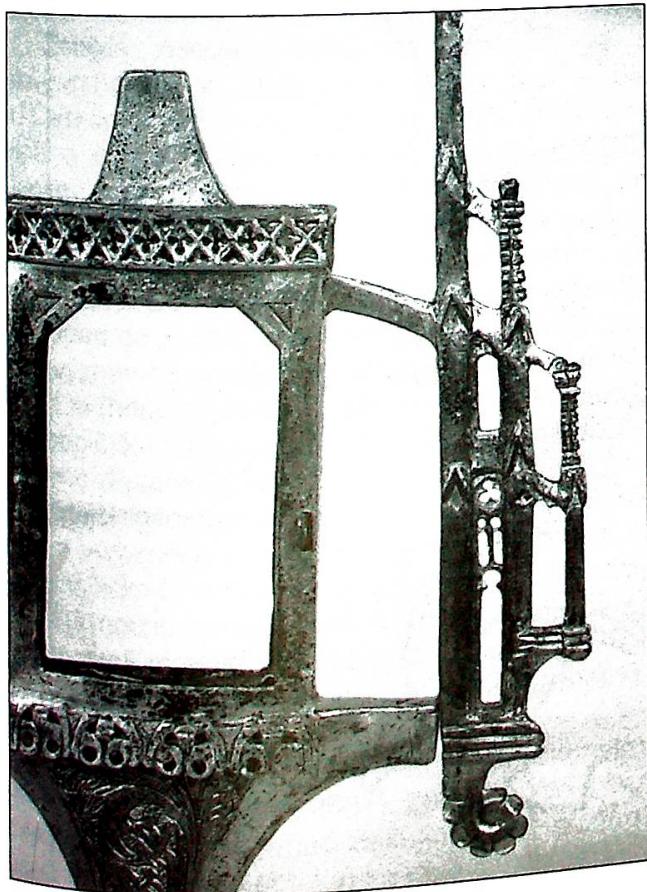
Obr. 2: Vrch U sv. Antonína u Rounku, místo nálezu monstrance, jáma po pařezu

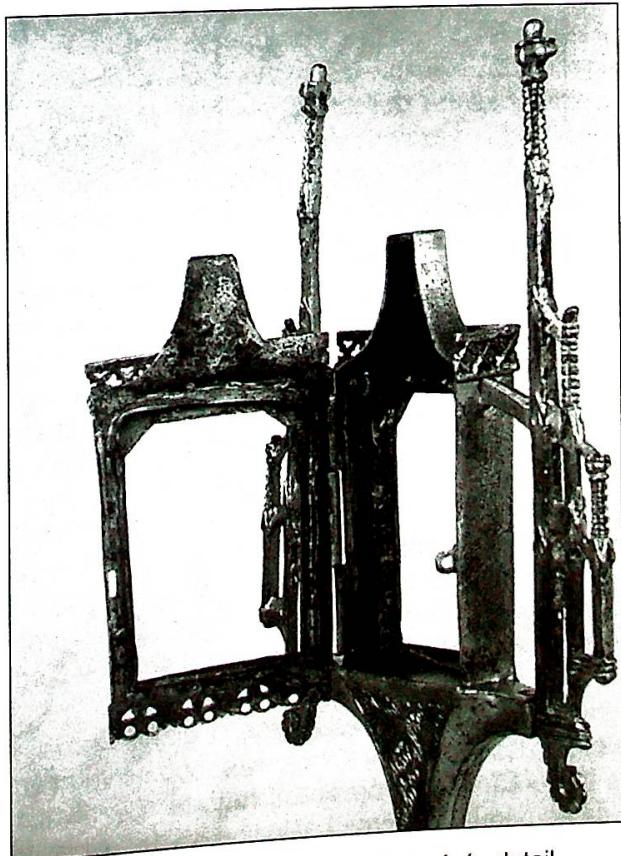
Obr. 3: Monstrance po restaurování - celek
(foto P. Starůstková)

Obr. 4: Monstrance po restaurování - detail
(foto P. Starůstková)

Obr. 5: Monstrance po restaurování - detail
(foto P. Starůstková)

Obr. 6: Monstrance po restaurování - detail
(foto P. Starůstková)